

УДК 94(477.46)"19":470.62+477.8

УШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА УКРАЇНЦЯМИ КУБАНІ ТА ГАЛИЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

ДМИТРО БЛІЙ,

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри українознавства
Донецького юридичного інституту*

ВАСИЛЬ ФУТУЛУЙЧУК,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент Інституту управління природними ресурсами
Університету економіки та права "КРОК", м. Коломия*

У статті розглядаються заходи щодо вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка українцями Кубані та Галичини як фактор формування єдиного національного простору в другій половині ХІХ - на початку ХХ століття. Автори розглядають умови та обставини, у яких відбувалось створення "культу пам'яті" як на Кубані, так і в Галичині в цей період.

Ключові слова: Кубань, Галичина, український національний простір, історична пам'ять.

Постановка проблеми та аналіз основних підходів і досліджень, присвячених вирішенню проблеми. У другій половині ХІХ століття в Центрально-Східній Європі відбуваються інтенсивні процеси формування модерних націй. Найбільш докладно внутрішню сутність цих процесів висвітлили у своїх працях М. Хальбваск та Я. Ассман. У своїй узагальнюючій праці "Культурна пам'ять: письмо, пам'ять про минуле й політична ідентичність у високих культурах давнини" Я. Ассман стверджує, що національна ідентичність може утворюватись за допомогою створення єдиної системи спільної культурної та історичної пам'яті, яку забезпечує наявність певних ритуалів, святкових церемоній, символів та норм поведінки, які визнають та вважають обов'язковими всі члени спільноти [1]. Одним із найбільш важливих і необхідних факторів у цьому процесі було створення комеморативних практик - заходів щодо вшанування дат, пов'язаних із конкретними подіями національної історії, відзначення роковин видатних національних культурних та історичних діячів - полководців, письменників, учених. Для українців такою культовою постаттю став Тарас Шевченко, а його "Кобзар" - своєрідною національною Біблією українців. У ХІХ ст. із дивовижною швидкістю постать Тараса Шевченка стала ключовою у створенні єдиного національного ментального простору, який об'єднував усі регіони, хоча й розділені політично, але в яких українці складали переважну більшість.

Метою нашої статті є висвітлення створення та функціонування подібних комеморативних практик, присвячених Т. Г. Шевченкові, які сформувались у другій половині ХІХ - на початку ХХ століття серед українців Кубані та Галичини.

Виклад основного матеріалу. У 70-80 роках ХІХ століття комеморативні заходи, присвячені життю, діяльності та творчості Т. Шевченка стали найваж-

ливішим фактором становлення української національної ідентичності та створення загальноукраїнського національного простору. У формуванні "шевченківського дискурсу" в Чорномор'ї в середині ХІХ ст. визначну роль відіграв Я. Кухаренко, який і привіз один із перших примірників "Кобзаря" в Чорномор'ю з Петербурга в 40-х рр. ХІХ ст. Уже на початку 60-х рр. ХІХ ст. багато чорноморських старшин були добре обізнані з поезіями Т. Шевченка. Популяризацією творчості митця серед українців Кубані через розповсюдження "Кобзаря" активно займалися діячі українського руху в 60 - 80-х рр. ХІХ ст. У березні 1862 р., дізнавшись про смерть Т. Шевченка, члени чорноморських козацьких родин поставили в Катеринодарі виставу "Наталка Полтавка", а зібрані кошти відправили до Петербурга на увічнення пам'яті поета [2]. У 1882 р. у Катеринодарі при одній із перших приватних газет "Кубані" була надрукована пам'ятна книжка "Поминки Тараса Григорьевича Шевченка 25 февраля 1882 года в Екатеринодаре", підписана криптонімом [А. Т.]. Автором її був кубанський громадський діяч Олексій Андрієвський (1845 - 1902). На перших сторінках газети неодноразово розміщувалася реклама цієї книжки. Зібрані за продаж цієї брошури кошти були передані в Канів на збереження та впорядкування могили поета та відкриття школи його імені [3].

Одним із важливих заходів, який сприяв активізації українського національного руху, стають "Шевченківські роковини" - урочисті зібрання, присвячені пам'яті Т. Шевченка. До початку 90-х рр. ХІХ ст. на Кубані "Шевченківські роковини" святкувалися таємно у вузькому колі. Для широкого загалу вони стали проводитися з 1894 р. за ініціативою Якіма Бігдая (1855 - 1909) - кубанського композитора та етнограф-аматора, автора вокальних циклів "До Кобзаря", "Листи з Кубані", музики до "Чорноморського поби-

ту", який збирав фольклорні матеріали і випускав збірки надрукованих забороненою тоді "кулішівкою" українських народних пісень [4]. Щоб легалізувати роковини, Я. Бігдай отримав дозвіл наказного отамана Якова Малама (1841- 1912) [5].

У 1896 р. роковини вже святкувалися прилюдно в залі жіночої гімназії. З кожним роком географія проведення "Шевченківських роковин" поширювалася. Вони проводилися по різних містах та станицях Кубанської області. На "Шевченківських роковинах" зачитувались реферати, декламувались вірші Кобзаря, виконувались музичні номери. Зберігся докладний опис у листі українського кубанського діяча А. Скопця до В. Гнилицького про перші "Шевченківські роковини" в Катеринодарі та враження, яке вони справили на місцеву українську людину: "Ваші дорогі безцінні слова, долетівши на далеку від Дніпра Кубань, дали тутечки гарний і рясний урожай. Часті споминки про Вас, а уже купно і про того, земля благословенної України котрого приязно хранить кості, привели кубанців на думку в день Тараса пом'янути і почитати того, хто вічно зберігається в пам'яті йому рідних. Судили, рядили, но як почати таке небувале на Кубані діло - ніхто не знав. Думали зразу зробити це по-сімейному, но як і де - знову трудно рішати. Наконечь уже 23 числа один із людей, мировий суддя Бігдай, поїхав до наказного і об'явив йому про желания публіки. Милость його к делу відізвалася благосклонно, і 25-го числа в вечер в войськовім клубі був назначен вечер роковин батька України, Тараса. Публіки зібралось чимало, мабуть, душ з 200, но було б і більше, да не густо хто про це й знав, бо случилось це скоро і нежданно. Всієї тієї радості, котра сіяла на людських і на моїм лиці, я Вам, сивий голубе, не зможу передати, но скажу тільки, що було тут якось тепло і гарно: і плакали й радувались. Споминали стародавнє, а чули це все зараз і зараз же його переживали. Обстановка вечера на перший раз була хоть не зовсім пишна, но тепла. Зал клубу був до половини зайнят людьми й жінками, перед котрими посередині з поникшою головою, опущеними усами, з почтенною лисою головою і зігнувшею спиною возвишався сам виновник з своїми тяжкими думами. Він чутно й внятно прислухався до всякого слова, до всякого звуку - здаля казалось, що як наш піп співав "гей, гетьмани", що сам Тарас трохи вже випрямився і готов би топнути, а слова: "От-так, діти" чуть-чуть що не виливались з його німих уст. Самий вечер почався так: Бігдай сказав спершу, чого й зачим оце ми сюди зібрались, а потім Серьожа (Васильович) прочитав гарненькі виборки із того, що звісно про жизнь і діла Тараса, перемішуя з словом самого батька. В кінці заклучив, що ще й досі ніхто не найшовся вволити його послідню волю, окрім одной, щоб поховати на Україні, спом'янув і про те, що кості цього чоловіка тепер всячески оберігаються заботливою рукою нашого доброго Василя Степановича; було висказано общее желаніє тут же на Кубані видати скілько книжечок із творів покойного і розпространити проміж кубанських людей, но на це посліднє ще нічого не зроблено. Багацько уже зробили тим, що пом'янули того, кого забути гріх. Дальше пішли співи, читання, то знов співи порізнє і змісті. Между прочими, вийшов читати осаул Какунько, жалко тільки, що вчора поїхав на нове місце

за Кавказ. Як тільки ще він узав книжку і пройшов мимо Тараса, то так і казалось, що той обніме його і кріпко поцілує, так, бач, рук у бідного не було! А як сів за стіл да розкрив "Неофіти", то всі онімїли: дуже вчувався в рідні слова й Тарас. Кончилось слово, і мертва тишина обернулася в страшний гул від рукоплескань. Після цього ще Какунько прочитав "Чернець", а опісля уже читав і розказував те, що знав і що в нього є написано. Вечір закінчився общею вечерею, піснями і розговорами... 5 березня 1895 р., Катеринодар" [6].

Окрім традиційних літературно-музичних вечорів та вистав, відбувались й поминальні панахиди у Військовому кафедральному соборі, у яких брали участь і високопосадові чини Кубанського козацького війська [7]. Під час відзначення сорокаріччя з дня смерті поета в лютому 1901 р. у Катеринодарі організовано та проведено цілий ряд заходів, серед яких - виставка портретів та бюсту Кобзаря, наданих для експозиції Олександром Кухаренком. З нагоди цих урочистих заходів С. Ерастов у квітні 1901 р. подав до міської думи колективну заяву, яку підписали, серед інших, декілька козацьких генералів, про присвоєння одній із катеринодарських шкіл та бульвару (вулиці) імені Т. Шевченка. Заява була ухвалена на засіданні міської думи й було прийняте рішення "про увічнення пам'яті малоросійського поета Т. Шевченка присвоєнням його імені бульвару по вулиці Ростовській та одному з нових міських училищ" [8]. Це ім'я надало "двокласному імені Т. Шевченка жіночому училищу" [9].

У 1914 р. напередодні сторічного ювілею з дня народження Т. Шевченка до міської думи Новоросійська надійшла петиція від "групи новоросійських домовласників та інших міських жителів", у якій, зокрема, говорилося: "Духовному центру Чорноморського краю ніяк не можна не приєднатися до загальної течії як тому, що великі письменники - світочі прогресу - належать всьому світові [...], так і тому, що околиці Новоросійська, а також найближчі до нього станиці та поселення, заселені переважно українським народом, драма життя якого і минуле кріпацьке ярмо викликали найсильніші звуки на скорботній кобзі Великого Кобзаря, який ніжно любив нещасних і нездолних і палко закликав до справедливості" [10]. На засіданні думи було ухвалене рішення відкрити на кошти міської управи громадську бібліотеку ім. Т. Шевченка, перейменувати одну з вулиць Новоросійська (вул. Мисхакську) на вул. ім. Т. Шевченка, надати 18-му початковому міському училищу ім'я Т. Г. Шевченка, встановити бюст Кобзаря в майбутній бібліотеці Т. Г. Шевченка [11]. Адміністрація Кубанської області планувала також заснувати стипендію ім. Т. Г. Шевченка для найкращих учнів та гімназистів. Першим стипендіатом мав стати учень Катеринодарської школи живопису та малювання козак В. Ковалевський [12].

Подібні процеси були характерними й для Галичини, де масове утворення культурно-просвітницьких організацій (зокрема Товариства "Просвіта") забезпечувало розповсюдження комеморативних практик, присвячених Т. Шевченку. Досить показовим у цьому відношенні є спогади про діяльність "Просвіти" в селі Княздівір: "Вона не допускала в село москвофільства, на місце. . . легенди про білого східного царя поклала єдине правдиве Шевчен-

кове слово, від якого затурканий, неписьменний народ прозрів, пізнав, "чий він син і за що закутий". Відкривши очі, народ ішов до читальні, слухав і читав книжки, часописи, різні газети, брав активну участь у громадському й культурному житті села" [13].

Якщо до початку 80-х рр. XIX ст. українська еліта Кубані орієнтувалася головним чином на Харків та Київ, то згодом відбулося "відкриття" Галичини. Кубанський поет Василь Мова (Лиманський) (1842 - 1891) мав можливість публікувати свої твори лише в галицьких газетах та часописах. Науковий вісник НТШ уже у своїх перших томах друкував розвідки з етнографії української спільноти Кубані [14]. Багато матеріалів, присвячених історії та сучасному життю української спільноти Кубані, знаходимо у львівському часописі "Зоря" [15]. Це вірші та переклади Василя Мови (Лиманського), публікації, присвячені його творчості, публікації листів Я. Г. Кухаренка, відгук на статтю Л. Мельникова про відносини Я. Кухаренка з Т. Шевченком, яка була надрукована в "Кубанських обласних відомостях".

Поширювалися зв'язки кубанських учених із НТШ. Наприклад, видатний кубанський фольклорист та науковець М. О. Дикарев заповів Науковому товариству імені Шевченка у Львові свій науковий архів. Після смерті вченого його рукописи (близько 10 рукописних томів) та більшість паперів - особистий щоденник, бібліотека, матеріали до словника, упорядковані редактором "Кубанських обласних відомостей" Лукою Мельниковим, відправлено до Львова. Розбирати архів М. Дикарева за дорученням Товариства взявся Іван Франко, наслідком чого стало видання через три роки окремим шостим томом у серії збірників філологічної секції НТШ з передмовою і за науковою редакцією І. Франка "Посмертних писань Митрофана Дикарева з поля фольклору і мітології" [16].

Наприкінці XIX - на початку XX ст. зміцнюються зв'язки з українськими галицькими видавництвами, місцевими осередками української культури, громадсько-політичними діячами. Коли 1911 р. у Перемишлі відкрилася українська гімназія, один із провідних діячів українського національного руху на Кубані Кузьма Безкровний відправив своїх дітей туди на навчання [17]. Загальне ставлення до Західної України серед українських діячів Північно-Західного Кавказу висловив уже на еміграції в 1926 р. Лука Бич, назвавши Галичину обітваною землею, "де є

школи українські і навіть українські кафедри при університеті, де можна скликати віча й говорити до свого народу на своїй мові, де в парламенті виступають українські послани" [18].

У висновках ми можемо зазначити, що комеморативні практики, присвячені життю, діяльності та творчості Т. Шевченка стали надзвичайно важливим фактором формування української модерної нації та змогли створити єдиний український національний простір від Кубані до Галичини. Отже, на початку XX ст. остаточно завершилась інтеграція українського руху Кубані до загальноукраїнського громадського, культурного та етнополітичного простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ассман Я. "Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман. - М. : Языки славянской культуры, 2004. - С. 154.
2. Федина Т. Первые попытки увековечивания памяти Т. Шевченко на Кубани (дореволюционный период) / Т. Федина // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. - Донецьк, 2006. - Т. 12. - С. 246.
3. Ерастов С. Спогади... - С. XVI - XVII.
4. Там само. - С. XII.
5. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. - К. : Наук. думка, 1966. - С. 165-166.
6. Федина Т. Указана праця. - С. 247.
7. ДАКК. - Ф. Р-1547. - Оп. 1. - Спр. 47. - Арк. 140.
8. Ерастов С. Спогади... - С. XIII.
9. Федина Т. Указана праця. - С. 248.
10. Там само.
11. Там само.
12. Там само. - С. 249-250.
13. Футулуйчук М. Княждвір / М. Футулуйчук, Г. Рогозіна-Марусяк. - Макіївка : Графіті, 1998. - С. 54.
14. Крамаренко М. (Дикарев М.). Різдвяні святки в ст. Павлівській ...; Дикарев М. Чорноморські народні казки і анекдоти ...
15. Див.: "Зоря" 1880 - 1897 : систематичний покажчик змісту журналу / уклад О. Д. Кізлик. - Львів, 1988.
16. Франко І. Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору і мітології / І. Франко. - Львів, 1903. - VII. - С. 258.
17. Іванис В. Стежками життя (спогади)... - С. 118.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). - Ф. 3979с. - Оп. 1. - Спр. 46. - Арк. 6.

D. Bilyi, V. Futulujchuk

CELEBRATION IN HONOUR OF MEMORY OF T. SHEVCHENKO BY UKRAINIANS OF KUBAN AND GALYCHINA IN THE SECOND HALF OF XIX - BEGINNING OF XX OF CENTURIES

In the article measures are examined on celebration in honour of memory of T. Shevchenko by Ukrainians of Kuban and Galychyna as a factor of forming of single national space in the second half of XIX - beginning of XX of centuries. Authors examine terms and circumstances in that there was creation of "cult of memory" as on Kuban so in Galychyna in this period.

Key words: Kuban, Galychyna, national space, historical memory.

© Д. Білий, В. Футулуйчук
Надійшла до редакції 14.05.2012